

دانشگاه ساری
پیت

کتابخانه‌های تخصصی و توسعه سازمانی

(رشته علم اطلاعات و دانش‌شناسی)

علی بیرانوند دکتر حمید قاضی‌زاده

امروزه کتاب‌خوانی و علم‌آموزی، نه تنها یک وظیفه‌ی ملی، که یک واجب دینی است.

مقام معظم رهبری

در عصر حاضر یکی از شاخصه‌های ارزیابی رشد، توسعه و پیشرفت فرهنگی هر کشوری میزان تولید کتاب، مطالعه و کتاب‌خوانی مردم آن مرز و بوم است. ایران اسلامی نیز از دیرباز تاکنون با داشتن تمدنی چندهزارساله و مراکز متعدد علمی، فرهنگی، کتابخانه‌های معتبر، علما و دانشمندان بزرگ با آثار ارزشمند تاریخی، سرآمد دولت‌ها و ملت‌های دیگر بوده و در عرصه‌ی فرهنگ و تمدن جهانی به‌سان خورشیدی تابناک همچنان می‌درخشد و با فرزندان نیک‌نهاد خویش هنرنمایی می‌کند. چه کسی است که در دنیا با دانشمندان فرزانه و نام‌آور ایرانی همچون ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، فارابی، خوارزمی و ... همچنین شاعران برجسته‌ای نظیر فردوسی، سعدی، مولوی، حافظ و ... آشنا نباشد و در مقابل عظمت آنها سر تعظیم فرود نیاورد. تمامی این افتخارات ارزشمند، برگرفته از میزان عشق و علاقه فراوان ملت ما به فراگیری علم و دانش از طریق خواندن و مطالعه منابع و کتاب‌های گوناگون است. به شکرانه‌ی الهی، تاریخ و گذشته ما، همیشه درخشان و پربار است. ولی اکنون در این زمینه در چه جایگاهی قرار داریم؟ آمار و ارقام ارائه‌شده از سوی مجامع و سازمان‌های فرهنگی در مورد سرانه‌ی مطالعه‌ی هر ایرانی، برایمان چندان امیدوارکننده نمی‌باشد و رهبر معظم انقلاب اسلامی نیز از این وضعیت بارها اظهار گله و ناخشنودی نموده‌اند.

کتاب، دروازه‌ای به سوی گستره‌ی دانش و معرفت است و کتاب خوب، یکی از بهترین ابزارهای کمال بشری است. همه‌ی دستاوردهای بشر در سراسر عمر جهان تا آنجا که قابل کتابت بوده است، در میان دست‌نوشته‌هایی است که انسان‌ها پدید آورده و می‌آورند. در این مجموعه‌ی بی‌نظیر، تعالیم الهی، درس‌های پیامبران به بشر، و همچنین علوم مختلفی است که سعادت بشر بدون آگاهی از آنها امکان‌پذیر نیست. کسی که با دنیای زیبا و زندگی‌بخش کتاب ارتباط ندارد بی‌شک از مهم‌ترین دستاوردهای انسانی و نیز از بیشترین معارف الهی و بشری محروم است. با این دیدگاه، به‌روشنی می‌توان ارزش و مفهوم رمزی عمیق در این حقیقت تاریخی را دریافت که اولین خطاب خداوند متعال به پیامبر گرامی اسلام (ص) این است که «بخوان!» و در اولین

سوره‌ای که بر آن فرستاده‌ی عظیم‌الشان خداوند، فرود آمده، نام «قلم» به تجلیل یاد شده‌است: «إِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» در اهمیت عنصر کتاب برای تکامل جامعه‌ی انسانی، همین بس که تمامی ادیان آسمانی و رجال بزرگ تاریخ بشری، از طریق کتاب جاودانه مانده‌اند.

دانشگاه پیام‌نور با گستره‌ی جغرافیایی ایران‌شمول خود با هدف آموزش برای همه، همه‌جا و همه‌وقت، به‌عنوان دانشگاهی کتاب‌محور در نظام آموزش عالی کشورمان، افتخار دارد جایگاه اندیشه‌سازی و خردورزی بخش عظیمی از جوانان جویای علم این مرز و بوم باشد. تلاش فراوانی در ایام طولانی فعالیت این دانشگاه انجام پذیرفته تا با بهره‌گیری از تجربه‌های گرانقدر استادان و صاحب‌نظران برجسته کشورمان، کتاب‌ها و منابع آموزشی درسی شاخص و خودآموز تولید شود. در آینده هم، این مهم با هدف ارتقای سطح علمی، روزآمدی و توجه بیشتر به نیازهای مخاطبان دانشگاه پیام‌نور با جدیت ادامه خواهد داشت. به‌طور قطع استفاده از نظرات استادان، صاحب‌نظران و دانشجویان محترم، ما را در انجام این وظیفه‌ی مهم و خطیر یاری‌رسان خواهد بود. پیشاپیش از تمامی عزیزانی که با نقد، تصحیح و پیشنهادهای خود ما را در انجام این وظیفه‌ی خطیر یاری می‌رسانند، سپاسگزاری می‌نماییم. لازم است از تمامی اندیشمندانی که تاکنون دانشگاه پیام‌نور را منزلگاه اندیشه‌سازی خود دانسته و ما را در تولید کتاب و محتوای آموزشی درسی یاری نموده‌اند، صمیمانه قدردانی گردد. موفقیت و بهروزی تمامی دانشجویان و دانش‌پژوهان عزیز آرزوی همیشگی ما است.

دانشگاه پیام‌نور

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	نه
فصل اول. کتابخانه‌های تخصصی.....	۱
هدف کلی.....	۱
هدف‌های یادگیری.....	۱
مقدمه.....	۱
۱-۱ تعاریف و مفاهیم.....	۲
۲-۱ تاریخچه ظهور و شکل‌گیری کتابخانه‌های تخصصی.....	۴
۳-۱ کتابخانه تخصصی در تقابل با دیگر انواع کتابخانه‌ها.....	۷
۴-۱ جایگاه کتابخانه تخصصی.....	۱۰
۵-۱ وظایف کتابخانه تخصصی.....	۱۰
۱-۵-۱ فراهم آوردن امکانات لازم برای ارائه خدمات اطلاع‌رسانی مناسب و کارآمد به اعضای سازمان.....	۱۱
۲-۵-۱ ذخیره‌سازی و آماده‌سازی منابع.....	۱۱
۳-۵-۱ اطلاع‌رسانی به‌موقع در مورد طرح‌ها و پروژه‌های تحقیقاتی جهت پیشرفت کار و جلوگیری از دوباره‌کاری.....	۱۲
۴-۵-۱ ارائه اطلاعات به‌موقع و صرفه‌جویی در وقت کاربران کتابخانه.....	۱۳
۵-۵-۱ فراهم‌آوری گزینشی.....	۱۳
۶-۱ ویژگی‌های کتابخانه تخصصی.....	۱۳
۷-۱ منابع کتابخانه تخصصی.....	۱۶
۱-۷-۱ رهنمودهای کیفی.....	۱۹
۲-۷-۱ رهنمودهای کمی.....	۲۱
۸-۱ کارکردهای کتابخانه تخصصی.....	۲۳
۱-۸-۱ براساس جنسیت.....	۲۵
۲-۸-۱ براساس سازمان.....	۲۵
۳-۸-۱ براساس عملکرد.....	۲۵
۴-۸-۱ براساس مجموعه.....	۲۶

۲۶	۱-۸-۵ براساس موضوع.....
۲۶	۱-۹ خدمات کتابخانه تخصصی.....
۳۰	۱-۹-۱ خدمات مرجع در کتابخانه تخصصی.....
۳۲	۱-۹-۲ خدمات و آگاهی‌رسانی جاری در کتابخانه تخصصی.....
۳۴	۱-۹-۳ بازاریابی.....
۳۷	۱-۹-۴ گذار از خدمات سنتی به مدیریت دانش.....
۳۹	۱-۱۰ عملکرد کتابخانه.....
۴۲	۱-۱۱ مدیریت دانش.....
۴۲	۱-۱۲ همکاری با کتابخانه‌های مشابه.....
۴۳	۱-۱۳ روابط با سازمان مادر.....
۴۵	خلاصه فصل اول.....
۴۵	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل اول.....
۴۹	فصل دوم. انواع کتابخانه‌های تخصصی.....
۴۹	هدف کلی.....
۴۹	هدف‌های یادگیری.....
۴۹	مقدمه.....
۵۰	۲-۱ انواع گوناگون کتابخانه‌های تخصصی.....
۵۰	۲-۱-۱ کتابخانه‌های دولتی.....
۵۲	۲-۱-۲ کتابخانه‌های مؤسسات تحقیقاتی.....
۵۶	۲-۱-۳ کتابخانه‌های تجاری/ صنعتی.....
۵۷	۲-۱-۴ کتابخانه‌های روزنامه‌ها.....
۵۹	۲-۱-۵ کتابخانه‌های زندان.....
۵۹	۲-۱-۶ کتابخانه‌های ویژه نابینایان.....
۶۰	۲-۱-۷ کتابخانه‌های بیمارستانی.....
۶۰	۲-۱-۸ کتابخانه‌های کودکان.....
۶۱	۲-۱-۹ کتابخانه‌های سیار.....
۶۱	خلاصه فصل دوم.....
۶۳	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل دوم.....
۶۵	فصل سوم. کارکنان کتابخانه تخصصی.....
۶۵	هدف کلی.....
۶۵	هدف‌های یادگیری.....
۶۵	مقدمه.....
۶۶	۳-۱ چالش‌های پیش روی کارکنان کتابخانه‌های تخصصی.....
۶۷	۳-۲ صلاحیت و مهارت‌های کتابداران متخصص.....
۷۰	۳-۳ تجزیه و تحلیل مهارت‌ها و توانایی.....
۷۳	۳-۴ روابط بین مدیر کتابخانه و کارکنان کتابخانه.....

۷۴.....	خلاصه فصل سوم.....
۷۵.....	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل سوم.....
۷۷.....	فصل چهارم. مدیریت دانش.....
۷۷.....	هدف کلی.....
۷۷.....	هدف‌های یادگیری.....
۷۷.....	مقدمه.....
۷۸.....	۱-۴ مفهوم مدیریت دانش.....
۸۲.....	۲-۴ دانش در برابر اطلاعات و داده.....
۸۹.....	۳-۴ ویژگی‌های مدیریت دانش.....
۹۱.....	۴-۴ اصول مدیریت دانش.....
۹۲.....	۵-۴ هدف‌های مدیریت دانش.....
۹۳.....	۱-۵-۴ ایجاد یک سیستم مدیریت دانش که:.....
۹۳.....	۲-۵-۴ ارتقای اشکال همکاری و کنوانسیون‌های تصمیم‌گیری که:.....
۹۳.....	۳-۵-۴ ایجاد روش‌ها و شیوه‌هایی که:.....
۹۳.....	۶-۴ مؤلفه‌های مدیریت دانش.....
۹۴.....	۷-۴ دانش ضمنی و صریح.....
۹۸.....	۸-۴ تدوین دانش.....
۹۸.....	۹-۴ معرفان دانش.....
۱۰۰.....	۱۰-۴ چرخه مستمر فرایند ایجاد دانش.....
۱۰۱.....	۱۱-۴ به‌اشتراک‌گذاری دانش.....
۱۰۳.....	۱-۱۱-۴ گفت‌وگو.....
۱۰۴.....	۲-۱۱-۴ افراد.....
۱۰۷.....	۳-۱۱-۴ جوامع عمل.....
۱۰۷.....	۴-۱۱-۴ اعتماد متقابل.....
۱۰۸.....	۵-۱۱-۴ نوآوری.....
۱۱۰.....	۱۲-۴ مزایای سیستم مدیریت دانش.....
۱۱۲.....	خلاصه فصل چهارم.....
۱۱۳.....	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل چهارم.....
۱۱۵.....	فصل پنجم. پیاده‌سازی مرکز مدیریت دانش در کتابخانه تخصصی.....
۱۱۵.....	هدف کلی.....
۱۱۵.....	هدف‌های یادگیری.....
۱۱۵.....	مقدمه.....
۱۱۶.....	۱-۵ مرکز مدیریت دانش.....
۱۲۱.....	۲-۵ چالش‌های پیش روی کتابداران متخصص.....
۱۲۶.....	۳-۵ صلاحیت‌های موردنیاز کتابداران متخصص برای پروژه‌های مدیریت دانش.....
۱۲۹.....	۴-۵ توسعه شخصی و حرفه‌ای کتابداران متخصص در مرکز مدیریت دانش.....
۱۳۱.....	۵-۵ حمایت از طرف سازمان اصلی.....

۱۳۵	۶-۵ مدیریت تغییر.....
۱۳۹	۷-۵ راهبرد مدیریت دانش.....
۱۴۲	۸-۵ تیم مدیریت دانش.....
۱۴۳	۹-۵ مدیر علمی.....
۱۴۴	۱۰-۵ گام‌هایی برای اجرای مرکز مدیریت دانش در کتابخانه‌های تخصصی.....
۱۴۵	۱-۱۰-۵ ملاحظات پیش‌ازشروع.....
۱۴۷	۲-۱۰-۵ آغازیه‌کار.....
۱۴۹	۳-۱۰-۵ مرحله طرح آزمایشی.....
۱۵۲	۴-۱۰-۵ جاسازی فناوری.....
۱۵۴	۵-۱۰-۵ امنیت سیستم.....
۱۵۵	۶-۱۰-۵ عوامل موفقیت مرکز مدیریت دانش.....
۱۵۵	۷-۱۰-۵ همکاری داخلی.....
۱۵۶	۸-۱۰-۵ تمرین و ممارست.....
۱۵۷	۹-۱۰-۵ تعلیم و آموزش کاربر.....
۱۵۹	خلاصه فصل پنجم.....
۱۶۰	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل پنجم.....
۱۶۱	فصل ششم. نقش کتابخانه‌های تخصصی در توسعه سازمان‌ها.....
۱۶۱	هدف کلی.....
۱۶۱	هدف‌های یادگیری.....
۱۶۱	مقدمه.....
۱۶۲	۱-۶ نقش کتابخانه‌های تخصصی در توسعه سازمان.....
۱۶۹	۲-۶ عوامل کلیدی در سازمان‌ها.....
۱۷۰	۱-۲-۶ هدف‌ها و وظایف.....
۱۷۰	۲-۲-۶ سازمان و مدیریت.....
۱۷۱	۳-۲-۶ نیروی انسانی.....
۱۷۲	۴-۲-۶ مجموعه.....
۱۷۳	۵-۲-۶ سازماندهی منابع.....
۱۷۴	۶-۲-۶ خدمات.....
۱۷۶	۷-۲-۶ ساختمان و تجهیزات.....
۱۷۷	۸-۲-۶ بودجه.....
۱۷۷	خلاصه فصل ششم.....
۱۷۸	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل ششم.....
۱۸۱	پاسخنامه خودآزمایی‌های چهارگزینه‌ای.....
۱۸۳	واژه‌نامه فارسی - انگلیسی.....
۱۸۷	کتابنامه.....

پیشگفتار

کتابخانه‌های تخصصی به صورت حرفه‌ای به تأمین نیازهای بالقوه و بالفعل کارکنان سازمان، خصوصاً متخصصان، می‌پردازند. در رکود اقتصادی این عصر که سازمان‌ها نسبت به تعدیل نیرو اقدام می‌کنند، ازدست‌رفتن دانش‌های ضمنی و تجربیات کارکنان، مسئله مهم این سازمان‌ها تلقی می‌شود. کتابخانه‌های تخصصی بنابر رسالتی که بر عهده دارند، می‌توانند نقش مهمی در مدیریت دانش سازمان داشته باشند و آسیب‌پذیری دانش سازمان‌ها را در مقابل ازدست‌دادن نیروهای متخصص و باتجربه کاهش دهند. در این کتاب تلاش می‌شود تا ابتدا برای خوانندگان شناخت کافی از کتابخانه تخصصی، هدف‌ها، کارکردها و استانداردها ایجاد شود، سپس فرایند مدیریت دانش به عنوان حلقه اتصال بین اطلاعات موجود در کتابخانه و کاربران به خوانندگان معرفی شود. جهت هرچه بهتر شدن مطالب این کتاب در ویرایش‌های احتمالی آینده، پیشنهادات و نقدهای سازنده تمامی صاحب‌نظران و عزیزان را به دیده منت می‌پذیریم.

با آرزوی سلامتی

بیرانوند، قاضی زاده

فصل اول

کتابخانه‌های تخصصی

هدف کلی

هدف اصلی این فصل آشناکردن خواننده با کتابخانه‌های تخصصی و نقش و جایگاه آن در توسعه سازمان مادر است.

هدف‌های یادگیری

- از خوانندگان محترم انتظار می‌رود پس از مطالعه این فصل:
۱. تعاریف و مفاهیم کتابخانه تخصصی را بیاموزند.
۲. جایگاه کتابخانه‌های تخصصی در یک سازمان را بشناسند.
۳. با وظایف کتابخانه‌های تخصصی آشنا شوند.
۴. منابع کتابخانه‌های تخصصی را بشناسند.
۵. با خدمات کتابخانه‌های تخصصی آشنا شوند.
۶. بتوانند کتابخانه را براساس شاخص‌هایی مثل سازمان، عملکرد و کاربران تقسیم‌بندی کنند.
۷. نقش کتابخانه‌های تخصصی را در توسعه سازمانی بیاموزند.

مقدمه

در دنیای امروز، اغلب سازمان‌ها اطلاعات و دانش را مهم‌ترین سرمایه سازمانی می‌دانند و به این امر واقف‌اند که کتابخانه‌های تخصصی یا مراکز اطلاعات از ارکان اساسی و اصلی هر سازمانی برای مجموعه‌سازی، سازماندهی، حفظ، اشاعه و مدیریت دانش

۲ کتابخانه‌های تخصصی و توسعه سازمانی

به‌شمار می‌روند. کتابخانه تخصصی به مفهوم امروزی یک پدیده روبه‌رشد است که پس از انقلاب صنعتی، در اروپا شکل گرفته است.

در این میان، در جهان اطلاعات محوری که امروزه در آن زندگی می‌کنیم، مؤسسات و متخصصان نیازمند دسترسی به دانش و منابع سازماندهی شده برای رسیدن به هدف‌ها اند. به همین علت کتابخانه‌های تخصصی و کتابداران آن نقش حیاتی‌ای در خدمت به کاربران خود دارند. کتابخانه‌های تخصصی مراکزی هستند که توسط اشخاص، انجمن‌ها یا سازمان‌های مختلف به منظور فراهم‌آوری و اشاعه اطلاعات مورد نیاز جامعه ایجاد می‌شوند. رسالت این کتابخانه‌ها حمایت از هدف‌های سازمان مادر و تهیه منابع مرتبط با کارکرد سازمان، به منظور مشارکت در پیشبرد هدف‌های سازمانی و روزآمد نگه داشتن اطلاعات سازمان است.

مراجعان، منابع و خدمات این کتابخانه‌ها خاص هستند و این خاص بودن اهمیت جامعه استفاده‌کننده کتابخانه تخصصی را به خوبی نمایان می‌سازد. پشتیبانی و تأمین نیازهای اعضای هیئت علمی، پژوهشگران و متخصصان جهت برآوردن نیازهای پژوهشی و اطلاعاتی از وظایف و هدف‌ها این گونه کتابخانه‌هاست. جای تعجب ندارد که این هدف‌ها کتابخانه را با چالش‌هایی در رابطه با برآوردن اطلاعات و تأمین منابع روبه‌رو می‌سازد و نحوه عملکرد این کتابخانه‌ها را با منابع سنتی متفاوت می‌کند و نیاز به استفاده از مواد دیجیتالی را پررنگ‌تر می‌سازد.

در این فصل از کتاب، کتابخانه‌های تخصصی تعریف می‌شود و این موارد ارائه می‌شود: تاریخچه‌ای مختصر، توضیحات و هدف‌های اصلی، خدمات و عملکردها، کاربران اصلی و اهمیت ویژه آن‌ها، سازمان‌ها، مجموعه‌ها، کارکنان و مهارت ویژه آن‌ها، روابط با مؤسسات مادر، بازاریابی و مسائل بودجه. مجموعه‌ها و تخصص کارکنان مقولات اصلی در کتابخانه‌های تخصصی هستند.

۱-۱ تعاریف و مفاهیم

یک کتابخانه تخصصی صرفاً مجموعه خاصی از کتاب‌ها درباره یک موضوع معین نیست، بلکه یک مرکز اطلاعاتی است که نقش مهمی را در بخش‌های سازمانی مؤسسه مادر بازی می‌کند. این نوع کتابخانه‌ها کار سازمان را تسهیل، از منابع آن حفاظت و متخصصان سازمان را یاری می‌کنند تا به اطلاعات مورد نیاز برای تکمیل فعالیت‌های

کتابخانه‌های تخصصی ۳

خود دست یابند. این کتابخانه‌ها باید به جای انباری از کتاب به ابزار کسب و کار تبدیل شوند و روحیه کارمندان خود را تقویت کنند (سمراتزکی^۱، ۲۰۱۱: ۳).

هرچند تاکنون برای کتابخانه‌های تخصصی، تعاریف و تعابیر متعددی مطرح شده، ولی نظر جامع و ساختارمندی درباره محتوای استاندارد کتابخانه‌های تخصصی ارائه نشده است. نبود تعریفی منسجم درباره کتابخانه‌های تخصصی می‌تواند به دلایلی نظیر وابسته بودن ساختار کتابخانه‌های تخصصی به سازمان‌های متبوع، تحولات و پیشرفت‌های فناوری، دگرگونی سیاست‌ها و تصمیمات سازمان‌های تخصصی و رشد بی‌حد و حصر انواع قالب‌ها و محمل‌های منابع اطلاعاتی بستگی داشته باشد.

مطابق استانداردهای کتابخانه‌های تخصصی ایران، کتابخانه تخصصی «کتابخانه‌ای برای سازمان‌های تحقیقاتی با هدف رفع نیازهای ویژه آن سازمان» تعریف شده است. این اصطلاح مراکز خدمات اطلاع‌رسانی را نیز دربرمی‌گیرد و کتابخانه‌های تحقیقاتی‌ای، که با مجموعه‌های تخصصی خود خدمات اطلاعاتی ویژه‌ای را به گروهی از کاربران و پژوهشگران ارائه می‌دهند، نیز کتابخانه تخصصی محسوب می‌شوند. همچنین، کتابخانه تخصصی کتابخانه‌ای است که:

مجموعه آن از نظر موضوع، ماهیت تخصصی دارد؛

به گروهی متخصص خدمات ارائه می‌کند؛

نیروهای انسانی شاغل در این کتابخانه در یک رشته موضوعی تخصص دارند و

خدمات اختصاصی و ویژه‌ای ارائه می‌دهد (شاهوار، ۱۳۸۷: ۸۵).

از طرف دیگر، از آنجایی که امروزه کتابخانه‌هایی نظیر مراکز تحقیقاتی در دانشگاه‌ها هم جزء کتابخانه‌های تخصصی و هم جزء کتابخانه‌های دانشگاهی به حساب می‌آیند، قائل شدن مرز بین این دو نوع کتابخانه مشکل است؛ بنابراین، کتابخانه‌های تخصصی بیشتر به کتابخانه‌هایی اطلاق می‌شود که در یک سازمان تخصصی دولتی، نیمه‌دولتی و خصوصی غیراز دانشگاه و مراکز آموزشگاهی است و نیاز اطلاعاتی کارکنان خود را در امر آموزش، پژوهش و توسعه حرفه‌ای برآورده می‌سازد.

از آنجاکه کتابخانه تخصصی بیشتر به پژوهش خدمت می‌کند تا به آموزش، آن را کتابخانه تحقیقاتی یا مرکز اطلاعات نیز خوانده‌اند. این نوع کتابخانه، به پژوهش و کسب اطلاع و آموزش اختصاص دارد و برای تفریح و تفنن کارکنان سازمان ایجاد

نشده است (ابرامی، ۱۳۷۸: ۱۷۸). آنچه در تعریف کتابخانه تخصصی در متون مختلف آمده است، ناظر بر نوعی وابستگی محتوایی و خدماتی است که این نوع کتابخانه دارد؛ وابستگی به شرکت‌ها، دولت، سازمان‌ها، انجمن‌ها، مؤسسات تحقیقاتی و غیره.

شکل‌گیری کتابخانه‌های تخصصی در سازمان‌ها براساس هدف‌ها و عملکرد سازمان مادر به وجود می‌آید و طبق تعریف انجمن کتابخانه‌های تخصصی، کتابخانه تخصصی مکانی است که در آن اطلاعات به روشی ارزیابی، تجزیه، سازماندهی و ارائه می‌شوند که بیشترین سودمندی را داشته باشند. در اصطلاح‌نامه کتابداری، کتابخانه تخصصی چنین تعریف شده است: «واحدی از یک سازمان که هدف آن فراهم‌ساختن اطلاعات خاص برای پیشرفت کار سازمان یا برای گروه محدودی است». چون هدف اصلی کتابخانه‌های تخصصی حمایت از هدف‌ها و برنامه‌های سازمان مادر است، کتابداران باید نیازهای جاری و آتی سازمان مادر را به‌خوبی بفهمند که این مستلزم درک عملکرد هر بخش در سازمان و ارتباط بین آن بخش‌هاست. به همین دلیل، شرط ماندگاری و استمرار حیات در یک سازمان، فراهم‌آوری اطلاعات سودمند و جامع به‌منظور ارائه به اعضای سازمان و پیگیری و نیازسنجی اطلاعاتی مستمر از اعضای سازمان است. تنها در سایه فعالیت مستمر و مؤثر است که یک کتابخانه تخصصی می‌تواند نقش خود را در یک سازمان به‌خوبی ایفا کند و اعضای سازمان را به فعالیت وادارد.

۱-۲ تاریخچه ظهور و شکل‌گیری کتابخانه‌های تخصصی

براساس مطالعات انجام‌شده، به نظر می‌رسد که مفهوم عبارت کتابخانه تخصصی از قرن هجدهم و نوزدهم به‌منظور حمایت از کسب‌وکار وضع شده است. در آن زمان، برای رشد دامنه کسب‌وکار به اطلاعات تخصصی نیاز بود. دولت و بخش‌های حقوقی مجموعه‌هایی تخصصی را در اختیار داشتند تا به نیازهای کارمندان خود پاسخ دهند. در اولین مراحل ظهور کتابخانه‌های تخصصی در قرن هجدهم و نوزدهم، مجموعه‌های آن‌ها مبتنی بر موضوعات حقوقی و پزشکی بود. در همان زمان، شرکت‌ها و کارخانه‌هایی به اطلاعات تجاری، علمی، فنی، حقوقی و آماری نیاز داشتند. این نیاز باعث شد کتابخانه‌ها با هدف پشتیبانی از کسب‌وکار توسعه یابند.

انقلاب صنعتی نقش مهمی در توسعه کتابخانه‌های تخصصی داشت. در آن زمان، بخش کسب‌وکار گسترده‌تر شد. شرکت‌ها و تجارت‌های مختلف برای گسترش

کتابخانه‌های تخصصی ۵

اقدامات خود به مجموعه‌های مناسب نیاز داشتند. مناسب‌ترین افراد برای استخدام در بخش خدمات اختصاصی، کتابداران بودند و مناسب‌ترین مکان برای جای دادن مجموعه‌ای از کتاب‌ها و ژورنال‌ها براساس یک رشته خاص، کتابخانه‌ها بودند. کارکنان برای راهنمایی دیگران درباره نیازهای اطلاعاتی به خدمات گسترده مرجع نیاز داشتند. چند کتابخانه عمومی و به‌ویژه چند کتابخانه دانشگاهی مجموعه‌های موضوع‌محوری داشتند که می‌توانست به‌عنوان یک منبع برای متخصصان موضوعی به کار گرفته شود؛ مثلاً، ملویل دیویی در سال ۱۸۹۰ یک بخش مرجع قانون‌گذاری را در کتابخانه عمومی نیویورک تأسیس کرد. بااین‌حال، ساختن یک مجموعه داخلی و تخصصی به‌منظور برآوردن نیازهای تحقیقاتی، برای یک شرکت آسان‌تر از این بود که به کارمندان خود اجازه دهد کار خود را ترک و برای هدف‌های پژوهشی از یک محل جداگانه دیدن کنند (مدیرامانی، ۱۳۹۴: ۱۴۵۷-۱۴۵۹).

از اواخر قرن نوزدهم به بعد، بر تعداد کتابخانه‌های تخصصی افزوده شد. دلایل ظهور و گسترش کتابخانه‌های تخصصی عبارت است از: افزایش کسب‌وکار و صنعت، رشد فعالیت‌های تحقیقاتی پایه و کاربردی و افزایش فعالیت‌های چاپ و نشر. کتابخانه‌های تخصصی در انواع مختلفی از شرکت‌ها پدید آمد. امروزه، بسیاری از کسب‌وکارها، سازمان‌ها، صنایع، انجمن‌ها و ادارات دولتی کتابخانه‌هایی را راه‌اندازی کرده‌اند. کتابخانه‌های تخصصی به‌دنبال انفجار اطلاعات و پیشرفت‌های فناورانه ایجاد شدند زیرا نوع نیازمندی به اطلاعات به سازمان‌های خاصی مربوط می‌شود که به پیشرفت و اطلاعات جاری نیازمندند.

در طول ربع آخر قرن بیستم و با ظهور اینترنت تغییرات سریعی در کتابخانه‌ها اتفاق افتاد. در بسیاری از موارد، یک کتابخانه تخصصی شبیه به یک کتابخانه پژوهشی عمل می‌کرد. کتابخانه تحقیقاتی از نقش سنتی خود به‌عنوان آرشیو و مباشر اطلاعاتی به یک عنصر بالقوه در جوامع تغییر یافت (لوگی^۱، ۲۰۰۷: ۳۱۱). کتابخانه‌های تخصصی ملزم هستند خود را با فضای جدید مطابقت دهند تا بقای آن‌ها تداوم داشته باشد و جوامع خود را به روش مناسبی حفظ کنند. آن‌ها برای استفاده از فرصت‌های جدید به‌منظور تسهیل ارتباطات و مقابله با رشد روزافزون محتوا و دانش، با یک چالش مواجه هستند.

1. Pradt Lougee

ظهور و شکل‌گیری کتابخانه تخصصی دارویی پاریس (تأسیس ۱۵۷۰) و کتابخانه پزشکی کالج مارشال در شهر آبردین^۱ اسکاتلند (۱۵۹۳) را می‌توان نقاط عطفی در تاریخ تأسیس کتابخانه‌های تخصصی نامید (برودمن^۲، ۲۰۰۷، ۳۴۹). کتابخانه تخصصی دارویی پاریس را می‌توان نخستین کتابخانه‌های تخصصی جهان دانست. تحولات علمی و فنی شگرف قرن‌های هجدهم و نوزدهم در افزایش دانش صنعتی و علمی تأثیر به‌سزایی داشت. تولید و تکثیر منابع چاپی موجب افزایش حجم اطلاعات شد و به دنبال آن ضرورت سازماندهی و کنترل مطلوب اطلاعات، به‌ویژه در حوزه صنعت و تجارت، مطرح شد. از این‌رو، پس از جنگ جهانی اول و در سال‌های ۱۹۱۴ تا ۱۹۲۰، کتابخانه‌های تخصصی گسترش یافتند. قبل از ۱۹۱۴، عبارت کتابخانه تخصصی برای مجموعه‌ای در رشته‌ای خاص و محدود به کار می‌رفت که توسط یک سازمان، انجمن، شخص، یا دانشکده حمایت می‌شد. بعد از جنگ جهانی اول، این مفهوم گسترش یافت و به مجموعه جامع منابع غیرکتابی به زبان‌های مختلف، به همراه طبقه‌بندی اختصاصی و نمایه‌سازی اطلاق شد. این پیشرفت نتیجه پیدایش سازمان‌های جدید دولتی، بازرگانی و صنفی بود.

در این‌میان، نخستین مقاله درباره کتابخانه‌های تخصصی در کنفرانس کتابداری بریتانیا در ۱۸۷۷ ارائه شد و نویسندگان آن کتابخانه تخصصی را پدیده قرن نوزدهم دانست (مورفی و جونز^۳، ۲۰۰۷: ۴۶۵). در اوایل دهه ۱۹۰۰، جان کاتن دانا، کتابدار کتابخانه عمومی نیوآرک^۴ در ایالت نیوجرسی آمریکا، با این اعتقاد که برای جوابگویی به نیازهای بخش صنعت و تجارت مجموعه‌های تخصصی لازم است، انجمن کتابخانه‌های تخصصی (اس. ال. ای.)^۵ را تأسیس کرد (مدیرامانی، ۱۳۹۴: ۱۴۵۸).

بعدها در ۱۹۲۴، در بریتانیا نیز انجمنی مشابه آن با نام «انجمن کتابخانه‌های تخصصی و دفاتر اطلاع‌رسانی» ایجاد شد که امروزه با نام رسمی اسلیب^۶ شناخته می‌شود. ابتدا، اکثر کتابخانه‌های تخصصی در حوزه صنعت و تجارت فعالیت می‌کردند، ولی بعد از جنگ جهانی دوم، در حوزه علوم و فنون نیز کتابخانه‌هایی تأسیس شد

1. Aberdeen

2. Brodman

3. Murphy & Johns

4. Newark

5. Special Libraries Association (SLA)

6. Association of Special Libraries and Information Bureaux (ASLIB)

(برودمن، همان) و از جنگ جهانی دوم تاکنون شمار آنها تقریباً هر پانزده سال دو برابر و نیم شده است. تشکیل سازمان‌های اقتصادی گوناگون، گسترش علوم و فنون و فناوری جدید تأثیر مهمی در رشد و توسعه کتابخانه‌های تخصصی داشته‌اند. در جریان جنگ جهانی دوم نیاز واقعی به نقشه و کتابخانه‌های مربوط به حمل و نقل مطرح شد، کشف پنی‌سیلین و داروهای اعجاب‌انگیز در آن دوران تأسیس کتابخانه‌های دارویی را به عنوان یک نیاز فوری مطرح کرد و رشد ایستگاه‌های رادیویی خصوصی در دهه ۱۹۳۰، راه را به سوی تأسیس کتابخانه‌های ارتباطات الکترونیکی باز کرد و به مهندسی برق نیز توجه خاصی شد (مدیرامانی، همان).

۱-۳ کتابخانه تخصصی در تقابل با دیگر انواع کتابخانه‌ها

بدیهی است که کتابخانه‌ها در طول تاریخ خود سه عملکرد اصلی را اجرا کرده‌اند؛ داده‌های چاپی و غیرچاپی را جمع‌آوری و محافظت کرده، داده‌ها را براساس سیستم‌ها و قوانین سازماندهی و ذخیره کرده و اطلاعات را در اختیار کاربران قرار داده‌اند. به‌طور سنتی مدیریت اطلاعات به رشته‌ای اطلاق می‌شود که کتابخانه و کتابداران را در تطابق با هم قرار می‌دهد. کتابداران مثل متخصصان اطلاعات به‌گونه‌ای آموزش می‌بینند که در مدیریت اطلاعات کارشناس شوند؛ مدیریت اطلاعات همان جست‌وجو، انتخاب، دستیابی، سازماندهی، حفظ و انتشار اطلاعات متناسب با نیازهای کاربران است.

تفاوت عمده بین کتابخانه‌های تخصصی و دیگر انواع کتابخانه‌ها مثل کتابخانه‌های عمومی، دانشگاه و مدرسه در ساختار آنهاست. کتابخانه‌های تخصصی به سازمانی که به آن تعلق دارند گزارش می‌دهند. آنها با وظایف و فعالیت‌های سازمان‌های اصلی خود رابطه بسیار نزدیکی دارند. مأموریت اصلی آنها حمایت از اقدامات مؤسسه مادر است. این مأموریت همه خدمات را به این جهت هدایت می‌کند. کتابخانه‌های تخصصی برای گروه خاصی از کاربران، عمدتاً کارمندان سازمان مادر، خدمات ارائه می‌دهند. بسته به سیاست‌ها و هدف‌های سازمان، کاربران کتابخانه‌های تخصصی می‌توانند گسترش یابند و عموم مردم نیز کاربران این کتابخانه‌ها شوند. درغیراین‌صورت، کتابخانه‌های تخصصی موظف به ارائه خدمات به عموم مردم نیستند. ازسوی دیگر، کتابخانه‌های عمومی به مردم جایی که در آن واقع شده‌اند، خدمت می‌کنند. علاوه‌براین، کتابخانه‌های دانشگاهی در خدمت محیط‌های دانشگاهی مثل

دانشکده، دانشجویان و کارکنان اداری آن مؤسسه‌اند. آن‌ها از پژوهش‌های انجام‌شده در دانشگاه‌ها نیز حمایت می‌کنند. کتابخانه‌های مدارس به مدارس ابتدایی یا دبیرستان‌هایی که در آن واقع شده‌اند، وابستگی دارند. بااین‌حال، هنگامی که کتابخانه‌های عمومی یا دانشگاهی در رشته خاصی از علم یک مجموعه ویژه داشته باشند، آن را نیز به‌عنوان یک کتابخانه اختصاصی در نظر می‌گیرند و استفاده از آن برای عموم مردم مثل کتابخانه‌های عمومی آزاد است (سمراتزکی، ۲۰۱۱: ۲).

کتابخانه‌های عمومی کاربران بالقوه بسیاری دارند زیرا در خدمت جامعه گسترده‌ای هستند. درمقابل، کاربران کمتر اما مشتاق‌تری از کتابخانه‌های تخصصی دیدن می‌کنند. در کتابخانه عمومی زمان اختصاص داده‌شده به هر کاربر در مقایسه با کتابخانه‌های تخصصی کمتر است. کارمندان کتابخانه تخصصی برای هر مراجع و برای پاسخگویی به هر سؤالش زمان بیشتری را صرف می‌کنند زیرا نیازهای پژوهشگران در مقایسه با مراجعان کتابخانه‌های عمومی گسترده‌تر است.

کتابخانه‌های تخصصی یک تخصص موضوعی دارند و کارکنان آن‌ها در حالت ایدئال کارشناسان رشته‌هایی هستند که در سازمان وجود دارد. حالت ایدئال این است که کتابداران متخصص و متخصصان موضوعی را مسئول ثبت نام کارمندان کتابخانه در نظر بگیریم؛ هر چند همین اتفاق در کتابخانه‌های تخصصی متوسط و بزرگ روی می‌دهد. در کتابخانه‌های تخصصی کوچک‌تر کمبود متخصصان موضوعی با کتابداران متخصص و با تجربه‌ای جبران می‌شود که از مجموعه‌های آن‌ها آگاهی کامل دارند و ارائه‌دهنده خدمات سفارشی آن‌ها هستند.

کتابخانه تخصصی باید به پیشرفت در زمینه موضوعات علمی سازمان ادامه دهد تا مجموعه‌ای پویا باشد و دایر بماند. کتابخانه تخصصی به‌عنوان بخش جدایی‌ناپذیر و مکمل سازمان عمل می‌کند. باوجوداین، کتابخانه‌های تخصصی مثل مراکز منبع اطلاعات در مقایسه با هم‌تایان خود در دانشگاه‌ها یا نهادهای عمومی کمتر شناخته‌شده هستند. این کتابخانه‌ها معمولاً مجموعه‌های کمتر و دامنه محدودتر اما غنی‌تری را تحت پوشش خود دارند. کتابخانه‌های تخصصی به‌نوعی درونی هستند زیرا به یک سازمان گزارش می‌دهند و از اقدامات آن پشتیبانی می‌کنند. کتابخانه‌های تخصصی در مقایسه با کتابخانه‌های عمومی یا دانشگاهی که طیف گسترده‌ای از کاربران و مجموعه گسترده‌ای از موضوعات را به خود اختصاص داده‌اند، اطلاعات خود را بر یک یا چند حوزه

اطلاعاتی متمرکز کرده‌اند. در مقابل، کتابخانه‌های تخصصی و عمومی تحت تأثیر شرایط دشوار اقتصادی قرار می‌گیرند. نمونه‌ای از این تأثیر در طول رکود اقتصادی در سال ۲۰۰۸ قابل مشاهده بود که بسیاری از کتابخانه‌های عمومی و تخصصی در چندین کشور با کاهش بودجه یا تعطیلی مواجه شدند. کتابخانه‌های دانشگاهی نیز در معرض محدودیت بودجه قرار می‌گیرند اما تعطیل نمی‌شوند (فهیمی‌فر، ۱۳۸۸).

یکی از تفاوت‌های بزرگ میان کتابخانه‌های تخصصی و عمومی ناشی از نیاز به اطلاعات تخصصی است که از منابع و متون تخصصی منشأ می‌گیرد. کتابخانه‌های دانشگاهی و عمومی به‌گونه‌ای طراحی شده‌است که اطلاعات را در قالب‌های مختلف جمع‌آوری کرده است. در عوض، کتابخانه‌های تخصصی بیش از جمع‌آوری اطلاعات بر ایجاد ارتباط با آن‌ها متمرکز هستند (پروساک^۱، ۲۰۱۰: ۱۳). یکی از تفاوت‌های بین یک کتابخانه تخصصی و عمومی این است که وظیفه کتابخانه تخصصی در دسترس قراردادن اطلاعات است اما وظیفه کتابخانه عمومی در دسترس قراردادن کتاب است (کلر و استنلی^۲، ۲۰۰۸: ۳۷). ویژگی اصلی‌ای که کتابخانه تخصصی را از دیگر انواع کتابخانه‌ها متمایز می‌کند، خدمات آن است. اصل این است که هر کتابخانه تخصصی برای سازمان اصلی خود منحصربه‌فرد است. این نوع کتابخانه به‌عنوان یک نهاد نیز منحصربه‌فرد است زیرا موقعیت و تخصص هر کتابخانه تخصصی خدمات و مجموعه‌های آن را تنها برای گزارش به سازمان مناسب می‌سازد و نمی‌توان آن را با دیگر کتابخانه‌های تخصصی مقایسه کرد، حتی اگر پوشش موضوعی مشابهی داشته باشند. کتابخانه‌های تخصصی اغلب منعکس‌کننده فرهنگ سازمان مادر هستند و علاوه بر مجموعه‌های منحصربه‌فرد دانش، منابع تخصصی مرتبط با سازمان را در اختیار دارند.

از آنجاکه کتابخانه‌های دانشگاهی رابطه نزدیکی با تحقیقات انجام‌شده توسط دانشکده مرتبط دارند، برخلاف کتابخانه‌های تخصصی، آزادی بیشتری برای شرکت در کنسرسیوم و فعالیت‌های شبکه‌ای دارند. مشارکت در فعالیت‌های مشترک نیز تعریف شده‌است زیرا کتابخانه‌های دانشگاهی نیز هدف حمایت از آموزش عالی و تحقیقات علمی را دنبال می‌کنند. در مقابل ارجاع کتابخانه‌های تخصصی به انواع سازمان‌های اصلی، پوشش موضوعی و وضعیت حقوقی آن متفاوت و شروع فعالیت‌های مشترک در

1. Prusak

2. Clair & Stanley

آن دشوارتر است. کتابخانه‌ها دائماً دستخوش تغییرات سریعی می‌شوند و کتابخانه‌های تخصصی نیز فرصت‌های بسیاری برای کار روی خدمات شبکه‌ای دارند. نقش جدید کتابخانه‌ها در قرن بیست و یکم تبدیل‌شدن به یک مرکز یادگیری و دانش برای کاربران و ایفای نقش رهبری در مدیریت دانش است. همان‌طور که در فصل بعد توضیح خواهیم داد، مرکز دانش به معنای یک سازمان آموزشی است که افراد با ایده‌ها و اطلاعات مختلف با یکدیگر ارتباط برقرار کنند تا دانشی را ایجاد کنند.

۴-۱ جایگاه کتابخانه تخصصی

کتابخانه تخصصی بخش جدایی‌ناپذیر یک سازمان است. کتابخانه می‌تواند به کل سازمان یا بخشی از آن خدمات دهد؛ بنابراین، یک سازمان می‌تواند یک یا چند کتابخانه داشته باشد. در صورتی که کتابخانه تخصصی وظایف خود را به خوبی انجام دهد، به عنوان یک واحد سازمانی حرکت روبه‌رشد مستمری خواهد داشت. در غیر این صورت یا منزوی می‌شود و هر روز با بی‌توجهی مسئولان روبه‌رو خواهد شد یا از سیستم حذف می‌شود. کتابخانه تخصصی با ارائه خدمات در سطح قابل قبول و مؤثر می‌تواند موجودیت خود و بودجه هزینه‌شده را توجیه کند. داشتن حمایت سازمان مادر به عوامل بسیاری وابسته است که یکی از مهم‌ترین این عوامل، فعال بودن کتابخانه و تأثیر آن در رشد و توسعه فعالیت‌های آموزشی و پژوهشی سازمان مادر است. داشتن هدف‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت و در واقع داشتن خط‌مشی مدون در راستای هدف‌های سازمان مادر می‌تواند در موفقیت کتابخانه تخصصی مؤثر باشد. کتابخانه تخصصی نقش مراکزی را نیز ایفا می‌کند مانند مرکز منابع اطلاعاتی، اتاق انتشارات الکترونیکی، مرکز اطلاعات مشترک و مرکز مبادلات اطلاعات. پذیرش هر یک از این نقش‌ها به ایجاد و توسعه کتابخانه تخصصی منتهی می‌شود.

۵-۱ وظایف کتابخانه تخصصی

مأموریت کتابخانه‌های تخصصی ارائه اطلاعات به گروه خاصی از کاربران به صورت مداوم و با پایبندی به رسالت و هدف‌های سازمان مادر است. کتابخانه‌های تخصصی رابطه نزدیکی با سازمان‌های پشتیبان دارند و باید برای سودرسانی به آن‌ها بکوشند. مأموریت هر یک از کتابخانه‌های تخصصی بسته به مؤسسه حامی آن متفاوت است.

مؤسسات مادر شامل شرکت‌ها، مؤسسات کسب‌وکارها، صنایع، مؤسسات مالی، مراکز تحقیقاتی، شرکت‌های مشاوره و دارویی، مؤسسات تبلیغاتی، سازمان‌های فرهنگی یا دولتی، انجمن‌ها یا سازمان‌ها می‌شود. کتابخانه‌های تخصصی با دستیابی به مأموریت‌های سازمانی باید فرهنگ دانش را در شرکت خود حفظ کنند و ارتقا دهند. فرهنگ دانش حاصل ترکیب مدیریت اطلاعات، مدیریت دانش و یادگیری استراتژیک است.

شرط بقا و استمرار و پویایی کتابخانه تخصصی فراهم‌آوری اطلاعات دقیق، جامع، سریع و ارائه خدمات به‌گونه‌ای است که اعضای سازمان، قادر به پیگیری پیشرفت‌های چشمگیر در زمینه موردنظر خود باشد و حتی از طریق مجموعه‌سازی سنجیده و متناسب موجب الهام و ایجاد انگیزه پژوهشی در استفاده‌کنندگان شود. پذیرش نقش‌های مختلف مانند مرکز منابع اطلاعاتی، مرکز اطلاعات و مرکز مبادلات اطلاعات توسط کتابخانه تخصصی باعث ایجاد وظایف و مسئولیت‌هایی برای کتابخانه تخصصی می‌شود. از جمله این وظایف می‌توان به جمع‌آوری، ارزیابی و سازماندهی و ارائه اطلاعات؛ پیگیری فعالیت‌های علمی مرتبط با هدف‌های سازمان مادر جهت جلوگیری از فعالیت‌های موازی و تکراری با سایر سازمان‌های همکار و ایجاد فضای پژوهش و تحقیق اشاره کرد.

در تکمیل وظایف کتابخانه‌های تخصصی می‌توان موارد زیر را در نظر گرفت:

۱-۵-۱ فراهم‌آوردن امکانات لازم برای ارائه خدمات اطلاع‌رسانی مناسب و کارآمد به اعضای سازمان

این امکانات شامل ارائه خدمات نرم‌افزاری و سخت‌افزاری است. کتابخانه تخصصی نمی‌تواند بدون فراهم‌کردن زیرساخت‌های مناسب و کارآمد مانند شبکه داخلی، اینترنت پرسرعت، دستگاه تکتیر و مواردی از این قبیل، فعالیتی مفید و مؤثر انجام دهد؛ بنابراین، فراهم‌آوری و بسترسازی مناسب از اولویت‌های کاری هر کتابخانه تخصصی است.

۱-۵-۲ ذخیره‌سازی و آماده‌سازی منابع

یکی دیگر از وظایف کتابخانه تخصصی جهت گسترش امر پژوهش، سازماندهی اطلاعات فراهم‌آوری شده است؛ به‌نحوی که منابع در دسترس باشند. ابزارهای رایج در سازماندهی منابع شامل طرح‌های رایج رده‌بندی، نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی‌اند.